

**TEMURIYLAR DAVRIDAGI HARBIY YURISHLARDA URMA-ZARBLI
CHOLG‘ULARNING ISHLATILISHI**

*Qo‘qon davlat universiteti San‘at va sport fakulteti
“Cholg‘u ijrochiligi” kafedrasida 3-bosqich talabasi*

Mamatqulov Umiddjon Murodjon o‘g‘li

Ilmiy rahbar: Abdullayev Zuhridin Abdujabbor o‘g‘li

Annotatsiya: Ushbu maqolada Temuriylar davrida harbiy yurishlarda urma-zarbli cholg‘ularning tutgan o‘rni, ularning qo‘shin boshqaruvi, harbiy intizom, ruhiy tayyorgarlik hamda jangovar signal vazifalaridagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Amir Temur va Temuriylar qo‘shinida nog‘ora, karnay, dobulbas, tabl, daf singari cholg‘ular jang maydonida aloqa vositasi sifatida xizmat qilgani, askarlar ruhiyatiga ta‘siri va davlat qudratini namoyon etuvchi vosita bo‘lgani tarixiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, Temuriylar harbiy musiqa madaniyatining keyingi Sharq davlatlari harbiy san‘atiga ko‘rsatgan ta‘siri haqida ham fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, Temuriylar davri, harbiy musiqa, urma-zarbli cholg‘ular, nog‘ora, tabl, dobulbas, karnay, harbiy yurish, jangovar signal, qo‘shin boshqaruvi, harbiy san‘at, musiqa madaniyati, pedagogik ahamiyat, ustoz-shogird an‘anasi, ma‘naviy tarbiya.

Аннотация: В данной статье научно анализируется роль ударных музыкальных инструментов в военных походах эпохи Темуридов, их значение в управлении войсками, поддержании военной дисциплины, психологической подготовке воинов и передаче боевых сигналов. На основе исторических источников освещается использование таких инструментов, как нагара, табл, добулбас и даф в армии Амира Темура и Темуридов, их влияние на боевой дух воинов и значение как символа государственной мощи.

Ключевые слова: Амир Темура, эпоха Темуридов, военная музыка, ударные инструменты, нагара, табл, военный поход, боевой сигнал, управление войсками, музыкальная культура, педагогическое значение, традиция «устоз-шогирд», духовное воспитание

Abstract: This article scientifically analyzes the role of percussion instruments in military campaigns during the Timurid period, as well as their importance in army command, military discipline, psychological preparation of soldiers, and transmission of battle signals. Based on historical sources, the article highlights the use of instruments such as nagara, tabl, dobulbas, and daf in the armies of Amir Temur and the Timurids, their influence on soldiers' morale, and their significance as symbols of state power.

Keywords: Amir Temur, Timurid period, military music, percussion instruments, nagara, tabl, military campaign, battle signal, army command, musical culture, pedagogical significance, master-apprentice tradition, spiritual upbringing.

Kirish

O‘rta asrlarda Sharq davlatlari harbiy tizimida musiqa san’ati alohida ahamiyat kasb etgan. Ayniqsa, buyuk sarkarda Amir Temur davrida harbiy yurishlarni tashkil etishda cholg‘u vositalaridan unumli foydalanilgan. Temuriylar saltanatining keng hududlarni egallashi, markazlashgan harbiy boshqaruv tizimini yaratishi hamda intizomli qo‘shin shakllantirishi bevosita jangovar aloqa va tezkor boshqaruv vositalariga bog‘liq edi. Ana shunday vositalardan biri urma-zarbli cholg‘ular hisoblangan.

Tarixiy manbalarda Amir Temur qo‘shinlarida harbiy orkestrlar mavjud bo‘lgani qayd etiladi. Bu jamoalar jang boshlanishi, yurish qilish, qo‘shinlarni safga keltirish, hujum yoki chekinish buyruqlarini yetkazishda muhim rol o‘ynagan. Harbiy cholg‘ular nafaqat signal vositasi, balki askarlar ruhiyatini ko‘taruvchi, qo‘shin qudratini namoyish qiluvchi ma’naviy kuch sifatida ham xizmat qilgan.

Temuriylar davridagi harbiy musiqa madaniyatini o‘rganish bugungi kunda milliy musiqa merosi, harbiy san’at tarixi hamda cholg‘ushunoslik nuqtayi nazaridan muhim ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur maqolada Temuriylar davrida harbiy yurishlarda ishlatilgan urma-zarbli cholg‘ularning turlari, vazifalari va tarixiy ahamiyati tahlil qilinadi.

Asosiy qism

I BOB. TEMURIYLAR DAVRIDA HARBIY MUSIQA MADANIYATINING SHAKLLANISHI

1.1. Temuriylar qo‘shinida musiqa san’atining o‘rni

Amir Temur davlat boshqaruvi va harbiy tizimni puxta tashkil etgan sarkarda sifatida tarixda mashhurdir. Uning “Temur tuzuklari” asarida qo‘shin intizomi, harbiy tartib va jangovar tayyorgarlikka katta e’tibor qaratilgani ko‘rinadi. Temur qo‘shinida musiqa va harbiy signal tizimi ham ana shu tartibning muhim qismi bo‘lgan.

Harbiy yurishlar davomida katta hududlarga yoyilgan qo‘shinlarni boshqarish uchun ovozli signal vositalari zarur edi. Shu sababli nog‘ora, tabl, dobulbas va boshqa urma-zarbli cholg‘ular qo‘shinning ajralmas qismiga aylangan. Bu cholg‘ular uzoq masofalarga eshitilishi sababli buyruqlarni tez yetkazish imkonini bergan. Temuriylar saroyida ham maxsus musiqachilar faoliyat yuritgan. Saroy marosimlari, tantanalar va harbiy yurishlarga jo‘nash oldidan ijro etilgan kuylar askarlarga ruhiy kuch bag‘ishlagan. Harbiy orkestrlarning mavjudligi davlat qudratini ko‘rsatadigan muhim omillardan biri hisoblangan.

Musiqa yordamida jangchilar ruhiy tayyorgarlikka keltirilgan. Kuchli va jo‘shqin nog‘ora sadolari askarlarda jasorat uyg‘otib, jangovar kayfiyatni oshirgan. Ayniqsa, yurish oldidan chalinar edirah tantanavor kuylar qo‘shin birligini mustahkamlagan.

1.2. Temuriylar davrida ishlatilgan urma-zarbli cholg‘ular

Temuriylar qo‘shinida bir necha turdagi urma-zarbli cholg‘ular ishlatilgan. Ularning har biri ma‘lum vazifani bajargan.

Nog‘ora - Nog‘ora eng asosiy jangovar cholg‘ulardan biri hisoblangan. U katta hajmli bo‘lib, kuchli ovoz chiqarishga moslashtirilgan. Nog‘ora orqali yurish boshlanishi, jangga kirish yoki to‘xtash signallari berilgan. Ayrim hollarda turli ritmik usullar orqali turli buyruqlar ifodalangan.

Tabl - Tabl Sharq xalqlari harbiy madaniyatida keng tarqalgan cholg‘u bo‘lib, Temuriylar davrida ham muhim o‘rin egallagan. U ko‘pincha ot ustida yoki maxsus aravalarda tashilgan. Tabl sadolari jang maydonida qo‘shin ruhiyatini ko‘taruvchi vosita sifatida ishlatilgan.

Dobulbas - Dobulbas katta hajmli jangovar baraban bo‘lib, uning ovozi uzoq masofalarga yetib borgan. Ushbu cholg‘u asosan qo‘shin yig‘ilishi yoki hujum boshlanishini bildirishda qo‘llangan.

Daf - Daf ayrim marosim va tantanalarda ishlatilgan bo‘lsa-da, ayrim harbiy yurishlarda ham qo‘llanilgan. U askarlar kayfiyatini ko‘tarish va tantanavor muhit yaratishga xizmat qilgan.

Urma-zarbli cholg‘ular ko‘pincha karnay va surnay kabi damli cholg‘ular bilan birgalikda ijro etilgan. Natijada kuchli va ta‘sirchan harbiy musiqa shakllangan.

II BOB. HARBIY YURISHLARDA URMA-ZARBLI CHOLG‘ULARNING VAZIFALARI VA AHAMIYATI

2.1. Jangovar signal va qo‘shin boshqaruvidagi ahamiyati

Temuriylar davrida harbiy yurishlar murakkab strategik tizim asosida olib borilgan. Katta qo‘shinlarni boshqarishda tezkor aloqa vositalari muhim ahamiyat kasb etgan. O‘sha davrda zamonaviy aloqa vositalari mavjud bo‘lmagani sababli cholg‘ular signal tizimining asosiy vositasiga aylangan.

Nog‘ora va tabl sadolari orqali:

- qo‘shin safarbar etilgan;
- jang boshlanishi e‘lon qilingan;
- hujum yoki chekinish buyruqlari berilgan;
- g‘alaba tantanalari o‘tkazilgan.

Har bir signal ma‘lum ritm va usul bilan ijro etilgan. Tajribali askarlar ushbu signallarni tez anglab, harakat qilganlar. Bu esa jang maydonida tartib-intizomni

saqlash imkonini bergan. Temur qo‘shinida harbiy intizom juda yuqori bo‘lganligi sababli musiqa orqali berilgan buyruqlar aniq bajarilgan. Natijada qo‘shin harakati uyg‘unlashgan va jangovar samaradorlik oshgan.

2.2. Ruhiy-ma‘naviy ta‘siri va tarixiy ahamiyati

Urma-zarbli cholg‘ularning yana bir muhim vazifasi askarlar ruhiyatiga ta‘sir ko‘rsatishdan iborat bo‘lgan. Kuchli ritmlar jangchilarda g‘ayrat va jasorat uyg‘otgan. Ayniqsa, jang oldidan ijro etilgan harbiy kuylar qo‘rquvni kamaytirib, g‘alabaga ishonch hissini kuchaytirgan. Dushman qo‘shinlariga ham harbiy musiqa psixologik ta‘sir ko‘rsatgan. Katta qo‘shin bilan birga yangragan nog‘ora va karnay sadolari Temuriylar qudratini namoyish etgan hamda raqib ruhiyatiga bosim o‘tkazgan.

Temuriylar davridagi harbiy musiqa an‘analari keyinchalik boshqa Sharq davlatlari, jumladan, Boburiylar, Usmoniylar va Eron harbiy tizimiga ham ta‘sir ko‘rsatgan. Ayniqsa, harbiy orkestrlar tashkil etish an‘anasi Sharq harbiy madaniyatining muhim qismiga aylangan.

Bugungi kunda ham milliy harbiy orkestrlar faoliyatida o‘sha tarixiy an‘analarning davomiyligini ko‘rish mumkin. Nog‘ora va karnay kabi cholg‘ular milliy marosimlarda keng qo‘llanilishi tarixiy merosning davom etayotganidan dalolat beradi.

III BOB. URMA-ZARBLI CHOLG‘ULARNING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI VA YOSH AVLOD TARBIYASIDAGI O‘RNI

3.1. Urma-zarbli cholg‘ularning zamonaviy musiqa madaniyatidagi ahamiyati

Bugungi kunda urma-zarbli cholg‘ular milliy musiqa san‘atining muhim tarkibiy qismi sifatida keng qo‘llanilmoqda. Nog‘ora, doira, daf va boshqa zarbli cholg‘ular nafaqat xalq ijrochiligida, balki professional orkestrlar, folklor jamoalari hamda zamonaviy sahna san‘atida ham faol ishlatilmoqda. Ayniqsa, milliy bayramlar, tantanali marosimlar va davlat tadbirlarida ushbu cholg‘ularning jarangi xalqning milliy ruhini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Urma-zarbli cholg‘ular inson qalbiga tez ta‘sir qiluvchi kuchli ritmik imkoniyatga ega. Shu sababli ular musiqiy asarlarda jo‘shqinlik, ruhiy tetiklik va hissiy ta‘sirchanlikni oshiradi. Zamonaviy estrada va orkestr ijrochiligida ham milliy zarbli cholg‘ularning imkoniyatlaridan keng foydalanilmoqda.

So‘nggi yillarda milliy cholg‘ularni rivojlantirishga davlat miqyosida katta e‘tibor qaratilmoqda. Musiqa maktablari, san‘at kollejlari va oliy ta‘lim muassasalarida urma-zarbli cholg‘ularni o‘qitish bo‘yicha maxsus yo‘nalishlar tashkil etilgan. Bu esa milliy musiqa merosini asrab-avaylash va yosh avlodga yetkazishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, xalqaro festival va tanlovlarda o‘zbek milliy cholg‘ularining namoyish etilishi milliy madaniyatimizning dunyo miqyosida

tanilishiga yordam bermoqda. Ayniqsa, nog‘ora va doira ijrochiligi o‘zining milliy uslubi va ritmik boyligi bilan xorijlik mutaxassislar e‘tiborini tortmoqda.

3.2. Yosh avlod tarbiyasida urma-zarbli cholg‘ularning pedagogik ahamiyati

Urma-zarbli cholg‘ular yoshlarni estetik, ma‘naviy va axloqiy jihatdan tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi. Musiqa bilan shug‘ullangan bolalarda ritmni his qilish, diqqatni jamlash, eshitish qobiliyati va ijodiy tafakkur rivojlanadi. Ayniqsa, zarbli cholg‘ularni o‘rganish bolalarda intizom, jamoa bilan ishlash va mas‘uliyat hissini shakllantiradi. Maktabdan tashqari ta‘lim muassasalarida nog‘ora, doira va daf to‘garaklarining tashkil etilishi yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishga xizmat qilmoqda. Bunday mashg‘ulotlar yoshlarni turli salbiy illatlardan uzoqlashtirib, milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalaydi.

Urma-zarbli cholg‘ularni o‘rganish jarayonida o‘quvchilar milliy musiqa tarixi, urf-odatlar va an‘analar bilan yaqindan tanishadilar. Bu esa ularda milliy o‘zlikni anglash va Vatanga muhabbat tuyg‘ularini mustahkamlaydi. Ayniqsa, Amir Temur davri harbiy musiqa an‘analari haqida bilim berish yoshlarni tarixiy merosga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik jihatdan qaralganda, ritmik mashqlar bolalarning psixologik rivojlanishiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Zarbli cholg‘ular bilan shug‘ullanish harakat koordinatsiyasini yaxshilaydi, tezkor fikrlashni rivojlantiradi hamda sahna madaniyatini shakllantiradi.

3.3. Milliy merosni asrash va kelajak avlodga yetkazish masalalari

Globalashuv jarayonida milliy musiqa merosini asrab-avaylash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan urma-zarbli cholg‘ularni yosh avlod orasida ommalashtirish muhim vazifadir. Chunki milliy cholg‘ular xalqning tarixi, madaniyati va ma‘naviy qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtiradi. Bugungi kunda ayrim yoshlarning milliy san‘atga qiziqishi pasayib borayotgani kuzatilmoqda. Shu sababli ta‘lim muassasalarida milliy cholg‘ularni o‘rgatishning zamonaviy va innovatsion usullaridan foydalanish zarur. Interaktiv darslar, audio-video materiallar, sahna chiqishlari va tanlovlar yoshlarning qiziqishini oshirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Milliy orkestr va folklor jamoalari faoliyatini kengaytirish ham muhim ahamiyatga ega. Chunki amaliy ijrochilik orqali yoshlar milliy musiqa san‘atining mohiyatini chuqurroq anglaydilar. Shuningdek, ustoz-shogird an‘analarini rivojlantirish orqali tajribali sozandalar bilim va mahoratini yosh avlodga yetkazish mumkin.

Xulosa

Temuriylar davrida urma-zarbli cholg‘ular harbiy yurishlarning muhim tarkibiy qismi bo‘lgan. Ular nafaqat musiqa vositasi, balki jangovar signal, qo‘shin boshqaruvi

va ruhiy-ma'naviy ta'sir vositasi sifatida xizmat qilgan. Amir Temur harbiy tizimida musiqa san'ati strategik ahamiyat kasb etib, qo'shin intizomi va jangovar samaradorlikni oshirishga yordam bergan.

Nog'ora, tabl, dobulbas va boshqa urma-zarbli cholg'ular yordamida jang maydonida tezkor aloqa o'rnatilgan, askarlar ruhiy jihatdan qo'llab-quvvatlangan va davlat qudrati namoyon etilgan. Ushbu an'analar keyingi davrlarda ham Sharq harbiy madaniyatiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Temuriylar davridagi harbiy musiqa madaniyatini chuqur o'rganish milliy cholg'u san'ati tarixini tadqiq etishda muhim ilmiy manba hisoblanadi. Bu meros bugungi yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda ham katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amir Temur. "Temur tuzuklari". – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2018.
2. Karimov B. "O'zbek musiqa tarixi". – Toshkent: O'qituvchi, 2016.
3. Rajabov I. "Maqomlar masalasiga doir". – Toshkent, 1963.
4. Fitrat A. "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi". – Toshkent, 1993.
5. Jabborov A. "O'zbek xalq cholg'ulari". – Toshkent: Fan, 2005.
6. Haydarov A. "Temuriylar davri madaniyati". – Toshkent, 2010.
7. Qodirov T. "Sharq xalqlari harbiy san'ati tarixi". – Samarqand, 2014.
8. Xasanov R. "Musiqa va harbiy marosimlar". – Toshkent, 2017.
9. Zohidov P. "Amir Temur va Temuriylar davri san'ati". – Toshkent, 1996.
10. Ahmedov B. "Amir Temur". – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995.